

Izvorni znanstveni rad
UDK: 811.163.42'255:27.234:
003.349.1:003.349

Stjepan Damjanović

UVOD U FILOLOŠKU ANALIZU PROTESTANTSKIH ARTIKULA (1562.)

Za oblikovanje jezika knjige u staro vrijeme od velike je važnosti uvijek bilo kakav je jezik prijašnjih knjiga iste funkcionalne namjere. Moralo se odlučiti koje će knjige služiti za uzor i kad se više uzora nije slagalo, trebalo se odlučiti za jedan ili za odabiranje sad iz jednoga sad iz drugoga. Usporedo se odlučivalo što će se uzeti iz suvremene jezične prakse. Uočavamo i u analiziranom tekstu matricu prošlost + sadašnjost, a ta je sadašnjost raznolika. Ako si odlučio osvežiti jezik starih knjiga, moraš ta osveženja izabirati i ako u izboru zanemariš jezični idiom kojim se služe znatnije skupine govornika, smanjit ćeš čitanost, a želiš da knjiga bude čitana na što širem području. To ne mora značiti i zapravo nikada ne znači da ravnomjerno uzimaš iz svih izvora. Iz onih iz kojih ne uzimaš mnogo dobro je da uzimaš one karakteristične elemente (ča – kaj – što i sl.) koji će tekst učiniti prisnijim onima koji se služe dotičnim idiomom. No kada mi npr. za Artikule utvrdimo da na mnogim razinama samo sporadično srećemo staroslavenizme, to nipošto ne znači da njihov jezik nije oslonjen na tradiciju, nego je samo riječ o novijoj, drukčijoj tradiciji u kojoj su elementi hrvatskih idioma odavno postali stabilni dio jezika knjige i kadšto bili posve premoćan dio. I Fancev i drugi istraživači za većinu istraženih tekstova tvrde da su po refleksu jata pretežito ikavski, ali da u njima nalazimo više ekavizama nego što bismo očekivali i traže objašnjenje u tome što su se u jezičnoj prošlosti jat i samoglasnik *e* međusobno često zamjenjivali, ali bi moglo biti i drugih razloga. Ako npr. u Artikulima imamo infinitiv *peti* (41b, 66b) ili prezentski oblik *sedam* od glagola *sesti* (92b), ili *delaju* (2b), ili imenicu *bolezan* (70b), ili *nedele* (99b), ili pridjev *tesan* (3a, 65a), i ako se za korijene tih riječi može reći da su u Artikulima ili uvijek ili pretežito ekavski, onda je važno znati da je s tim korijenima slično u mnogim hrvatskoglagoljskim tekstovima starijima od protestantskih pa bi oni bili prije knjiški element, nego što bi objašnjenje za njih trebalo tražiti u govoru nekoga od prevoditelja, što ne znači da se s tim govorima ova rješenja kadšto ne poklapaju. Drukčije je s onim ekavizmima koji se javljaju u korijenima u kojima je u Artikulima refleks jata inače puno češće ikavski, npr. *lenost* (2b), *lep* (38a, 78b), *lepši* (61b), *mesec* (23a), *nemški* (81a). Tu se može izravnije povezivati s čakavskim ikavsko-ekavskim govorima, ali tu se može pomišljati i na utjecaj slovenskoga predloška.

Ključne riječi: filološka analiza, staroslavenski, kajkavski, čakavski, štokavski

Šesnaesto stoljeće po mnogima je ključno za razumijevanje današnje hrvatske jezične situacije i mnogi nesporazumi do kojih dolazi u razgovorima o hrvatskoj jezičnoj povijesti povezani su s nerazumijevanjem događaja iz toga vremena... Važno je stalno imati na umu procese koji su se odvijali u drugoj polovici 15. i u

prvoj polovici 16. stoljeća i to na prostorima puno širimima od hrvatskih, a s izravnim djelovanjem na hrvatsku književnu, jezičnu pa i ukupnu povijest.

Spominjem prvo 1453. godinu i osmanlijsko zauzimanje Carigrada. U sljedećim će desetljećima padati u osmanlijske ruke hrvatski grad za gradom i doći će do velikoga pomicanja stanovništva prema zapadu. U 16. stoljeću istočnoštokavsko stanovništvo pomiče se prema zapadu i miješa se sa zapadnoštokavskim te od 16. stoljeća dalje nema više dviju, nego samo jedna štokavština, jedno štokavsko narječje. Pomicanja prema zapadu uzrokovala su i smanjenje prostora kajkavskoga, a pogotovo čakavskoga narječja.

Ti dramatični povijesni događaji sudaraju se na hrvatskom tlu, što se kulture tiče, s nečim posve drukčijim – s pojačanim renesansnim strujanjima koja dolaze s druge obale Jadrana, kojih je bilo i prije. Treći veliki svjetski događaj koji treba u kontekstu naše teme spomenuti je 1517. godina i početak velikoga vjerskoga aktivizma nasljedovatelja Martina Luthera, aktivizma koji se uvelike naslanjao na knjigu i jako vodio računa o tome kakav je jezik u njoj.

Spomenuta pomicanja stanovništva uvjetovala su da su uvelike poništeni rezultati polumilenijskoga jezičnoga razvoja. Na hrvatskim se prostorima razvijaju brojne pokrajinske književnosti (kajkavska, glagoljaško-sjevernočakavska, slavonska, dubrovačka, hrvatska književnost u Bosni itd.). Sve su to dosta zatvoreni književni krugovi sa svojom publikom i svojim jezičnim izrazom, no to ne znači da se te krugove može staviti u isti rang s nacionalnim književnostima i da ih se u hrvatsku književnost može uvrstiti samo zato što ih je kasniji (nakon Preporoda) razvoj uključio u nju. (Katičić 2011)

Bitno je uočiti da je književnost na koju se pokrajinske hrvatske književnosti oslanjaju (iz koje izlaze) srednjovjekovna hrvatska književnost i da na tim pokrajinskim književnostima nije kasnije rasla niti jedna druga, nego samo hrvatska barokna književnost. Renesansna se hrvatska književnost uvelike oslanja na pučku pobožnu književnost iz srednjega vijeka pa je već prije četiri desetljeća pokazano kako je jezik srednjovjekovne marijanske pobožnosti postao jezikom ljubavne lirike ranoga petrarkizma (Pederin 1970), a isto se tako jezik srednjovjekovnih hrvatskih mirakula i prikazanja preselio u renesansnu dramu.

Ako put prema jezičnom standardu shvatimo kao proces odabiranja zajedničkih rješenja i ustaljivanje odabranoga, onda možemo u 16. stoljeću primijetiti dva osnovna pitanja: koje narječje odabrati za temelj zajedničkoga književnoga jezika i koje pismo. Glagoljica – pismo koje je prevladavalo u srednjem vijeku, bit će u 16. stoljeću pomaknuta na marginu hrvatskih kulturnih događanja; ćirilica će se ne samo u 16. nego i u 17. stoljeću na pojedinim hrvatskim terenima jako žilavo držati, ali se ipak može reći da je latinica već u 16. stoljeću pobijedila, tj.

posve je jasno da će ona postati općehrvatsko pismo, i već u 16. stoljeću ona to uvelike jest. No izbor narječja koje će postati temeljem književnom jeziku neće biti izvršen u ovom stoljeću. Kao što je pokazao Dalibor Brozović, oblikovala su se dva kompleksa – jugoistočni (čakavsko – štokavski) i sjeverozapadni (čakavsko – kajkavski). (Brozović 1978)

Valja uočiti da je u jugoistočnom kompleksu južna čakavština još vrlo snažna i da se upravo ona nalazi u djelima koja su nastajala u splitskim, zadarskim i hvarskim književnim krugovima, da se štokavština (i to stara) nalazi u tekstovima iz Dubrovnika. Staru će dubrovačku štokavštinu preslojiti nova iz hercegovačkoga zaleđa.

Što se sjeverozapadnoga kompleksa tiče, upozoravam na Vramca i Pergošića, tj. na njihove postupke u jezičnom izboru elemenata. Vramec izbjegava one kajkavske osobine koje bi mogle jače zasmetati štokavcima i čakavcima, a Pergošić se nerijetko koleba između kajkavštine i štokavštine. Uopće, u kajkavskoj knjizi ima uvijek više nekajkavskih elemenata nego u kajkavskim govorima jer književni jezik teži za prihvaćenošću na što širim prostorima. A *Raj duše* Nikole Dešića (1560.) načinjen je prema glagoljaškim predlošcima i mada se s *Prekomurskom pjesmaricom* (1556.) drži početkom kajkavke književno-jezične tradicije, uvelike svjedoči o nastojanjima da se miješanjem hrvatskih idioma i staroslavenskoga stigne do općehrvatskoga književnoga jezika, kao i brojni postupci tzv. ozaljskoga književno-jezičnoga kruga. Takvi postupci pokazuju kako je misao o zajedničkom književnom jeziku živjela, no put koji je trebalo proći bio je još jako dug i posut brojnim teškoćama, ugodnim i neugodnim razmjenama mišljenja.

Učinci osmanlijske najeзде vidljivi su osobito u tome što nije mogao zaživjeti protestantski koncept hrvatskoga književnoga jezika. Protestantizam, međutim, nije uhvatio jačega korijenja u Hrvatskoj pa ni respektabilna književna djelatnost hrvatskih protestanata u Njemačkoj nije bitno djelovala na razvitak hrvatskoga književnoga jezika, ali trideset hrvatskih protestantskih knjiga (13 glagoljičnih, 9 latiničnih i 8 ćiriličnih) svojim jezikom i svojim opaskama o jeziku daju dragocjene podatke o tome što se s jezikom htjelo, kamo se smjeralo. U predgovoru tih knjiga spominje se naš jezik kao *slovenski* ili *hrvatski*, kao što se taj jezik često zove i *slovinski*. Htio bih naglasiti nešto što se slabo razumije, tj. da termini *slovenski* i *slovinski* u mnogim kontekstima izravno upućuju na hrvatsku ćirilometodsku tradiciju. Jezik koji mi danas zovemo staro(crkveno)slavenski stari su slavenski tekstovi zvali *slověnskъ* pa su dva spomenuta termina kojima se imenuje hrvatski književni jezik ekavska i ikavska inačica staroga naziva. Protestanti su dakle htjeli onakav književni jezik kakav su htjeli i glagoljaši, pretežito čakavsko-staroslavenski, s time što su unekoliko smanjili čestotnost staroslaven-

skih elemenata, ali ih nisu sveli na simboliku i živo su raspravljali upravo o udjelu jezične sastavnice koja je pripadala hrvatskoj ćirilometodskoj tradiciji. Jasno je stoga što Primož Trubar ne drži svojim onaj jezik koji se zove *slovenski*.

Naglasili smo da je dezintegracija obilježila 16. stoljeće. Kao da se na neko vrijeme izgubila nit koja bi vodila prema općehrvatskom književnom jeziku, ali u tom će se već stoljeću te težnje ponovno javiti, samo što su one kadšto bolje vidljive u događajima iz sljedećega stoljeća. Krajem 16. stoljeća objavio je Faust Vrančić svoj poznati rječnik pet najuglednijih europskih jezika: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* (Venecija 1595.) koji će poslužiti i u oblikovanju budućih rječnika koji su nastajali u Hrvatskoj, ali i izvan nje.

Godine 1916. u 212. i 214. knjizi Rada JAZU objavio je Franjo Fancev svoju magistralnu radnju *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga*. Ta opsežna (190 stranica!) rasprava postala je s pravom nezaobilaznim izvorom spoznaja o protestantskim jezičnim koncepcijama i o njihovim konkretnim postupcima u oblikovanju jezika hrvatskih izdanja iz Uracha. Značajnu pažnju udijelio je i usporedbi grafije i jezika između glagoljičnih i ćiriličnih izdanja. Gotovo stoljeće nakon njegova rada učinjeni su pomaci u razumijevanju spomenutih pitanja. Da bismo učinili nove korake, potrebno je uključiti nova jezikoslovna teorijska dostignuća (posebno ona koja se odnose na oblikovanje književnih jezika i njihovih stilova) i pristupiti pažljivom istraživanju svakoga pojedinoga izdanja te njihovoj međusobnoj usporedbi.

U naznačenom kontekstu zanimljivi su hrvatski protestantski *Artikuli*. Riječ je o hrvatskom prijevodu Trubarove prilagodbe *Augsburške vjeroispovijesti* koju je sastavio Philipp Melanchton, tada profesor Novoga zavjeta na Würtemberškom sveučilištu. Na hrvatski su tekst preveli Stipan Konzul Istranin i Anton Dalmatin te je 1562. objavljeno i glagoljično i ćirilično izdanje. Važno je znati da je iste godine objavljeno i slovensko izdanje pa je slovenski jezikoslovac Mirko Rupel istražio odnos slovenskoga i hrvatskoga prijevoda i zaključio da su hrvatski prevoditelji svoj tekst preveli doslovno sa slovenskoga mada se u naslovnom listu dvaju hrvatskih izdanja navodi da su *Artikuli* prevedeni s latinskoga, njemačkoga i slovenskoga, a odstupanja od slovenskoga teksta posve su iznimna. Iz povijesti nastanka hrvatskoga prijevoda treba još dodati ovo: Trubar je u svom prijevodu uveo rubno bilježenje biblijskih navoda, a to su učinili i hrvatski prevoditelji, ali hrvatski prijevodi tih navoda nisu vezani uz slovenske, čak ni s njihovim vlastitim prijevodom *Novoga testamenta*. To dalje znači da su uza se imali neke druge biblijske izvore, ali na takvim je mjestima i parafraza mogla zadovoljiti iako se i ta parafraza mogla oslanjati na ovaj ili onaj izvor ili više njih. Taj se mali primjer

uključuje u veliko pitanje o sastavnicama koje su gradile jezik hrvatskih protestantskih prijevoda.

Starija je filologija jezik glagoljične i ćirilične tradicije obično promatrala kao „boj mrtvoga staroslavenskoga jezika sa živim elementima hrvatskih narodnih govora“, pa premda Fancev nudi razvedeniji popis sastavnica koje grade jezik protestantskih hrvatskih tekstova, on uporno nudi usporedbe sa stanjem u čakavskim govorima pokušavajući tako otkriti odakle je neka jezična osobitost. Samo po sebi to može biti korisno, ali uz svijest da se jezik knjige uvijek najviše oslanja na jezik starijih knjiga i da je samo rijetko preslika nekoga govora. Važno je kod konkretnih protestantskih tekstova razumjeti da su oni prijevodi i pokušati ustanoviti kako se prevodilo. Imali ste pred sobom njemački, ili latinski, ili slovenski predložak, a vaša je prijevodna tradicija specifična, tj. specifično je ono na što se možeš u konkretnom poslu osloniti: s jedne strane razna protestantska izdanja, među njima i *Artikuli*, novi su naslovi, novi sadržaji i konkretnih uzoraka nije bilo, a s druge strane ti novi sadržaji puni su biblijskih i liturgijskih navoda i prepričavanja i kod prevođenja takvih mjesta prevoditelj se mogao osloniti na razmjerno dugu i razmjerno bogatu tradiciju, prvenstveno onu hrvatskoglagoljsku. Pitanje je, razumije se, koliko je poznaje i koliko je drži uporabljivom u određenoj situaciji.

I Fancev i drugi istraživači za većinu istraženih tekstova tvrde da su po refleksu jata pretežito ikavski, ali da u njima nalazimo više ekavizama nego što bismo očekivali i traže objašnjenje u tome što su se u jezičnoj prošlosti jat i samoglasnik e međusobno često zamjenjivali, ali bi moglo biti i drugih razloga. Ako npr. u *Artikulima* imamo infinitiv *peti* (41b, 66b) ili prezentski oblik sedam od glagola *sesti* (92b), ili *delaju* (2b), ili imenicu *bolezan* (70b), ili *nedele* (99b), ili pridjev *tesan* (3a, 65a), i ako se za korijene tih riječi može reći da su u *Artikulima* ili uvijek ili pretežito ekavski, onda je važno znati da je s tim korijenima slično u mnogim hrvatskoglagoljskim tekstovima starijima od protestantskih pa bi oni bili prije knjiški element, nego što bi objašnjenje za njih trebalo tražiti u govoru nekoga od prevoditelja, što ne znači da se s tim govorima ova rješenja kadšto ne poklapaju. Drukčije je s onim ekavizmima koji se javljaju u korijenima u kojima je u *Artikulima* refleks jata inače puno češće ikavski, npr. *lenost* (2b), *lep* (38a, 78b), *lepši* (61b), *mesec* (23a), *nemški* (81a). Tu se može izravnije povezivati s čakavskim ikavsko-ekavskim govorima, ali tu se može pomišljati i na utjecaj slovenskoga predloška.

Na taj bi se utjecaj moglo također pomišljati i u primjerima drugih jezičnih osobina, npr. u refleksima stražnjega nazala npr. *ločili* (80 b), ili akuzativne sintagme *sveto krv* (66b), ili instrumentalnoga izraza svoju kvareno *plt* (76a) jer su to

samo rijetki primjeri refleksa *o*, a inače posve prevladava u hrvatskim tekstovima očekivani refleks *u* (*lučiti* 96a, i na drugim mjestima). Ako se želi uvijek imati na pameti sva objašnjenja koja se iz ovih ili onih razloga ne mogu isključiti, onda ovdje možemo dodati da je bilo i da danas ima čakavskih govora u kojima imamo refleks *o*, pa bismo mogli reći da je prevoditelju pobjeglo rješenje iz njegova govora ili da je to rješenje pomoglo da ne uoči da se poslužio slovenskim rješenjem u hrvatskom tekstu. Pri tome istraživač mora imati na pameti da su prevoditelji uvijek i svagda usmjereni na traženje što točnijega prijevoda, ali ne mogu uvijek voditi računa o svakoj pojedinosti koja gradi njihovo rješenje.

Uzmimo primjer s prilozima. Ako u istom značenju dolaze *paki*, *vaspet*, *sopet* i *opet*, a dolaze, to nas usmjerava na jezične sastavnice od kojih je sastavljen jezik *Artikula*: *paki* je stari, dakle staroslavenski leksem, *opet* je štokavizam, *vaspet* čakavizam, a *sopet* kajkavizam dosta čest i u čakavskim idiomima. Uočavamo matricu prošlost + sadašnjost, a ta je sadašnjost raznolika. Ako si odlučio osvježiti jezik starih knjiga, moraš ta osvježenja izabirati i ako u izboru zanemariš jezični idiom kojim se služe znatnije skupine govornika, smanjit ćeš čitanost, a želiš da knjiga bude čitana na što širem području. To ne mora značiti i zapravo nikada ne znači da ravnomjerno uzimaš iz svih izvora. Iz onih iz kojih ne uzimaš mnogo dobro je da uzimaš one karakteristične elemente (*ča – kaj – što* i sl.) koji će tekst učiniti prisnijim onima koji se služe dotičnim idiomom. A temelj je jezik knjige, tradicija. U taj su temelj još davno prije protestantskih pokušaja ušli brojni elementi govornih idioma i postali gradbenim elementom jezika knjige.

Dok su hrvatski protestantski književni djelatnici razmišljali o književnom jeziku koji bi bio prihvatljiv za sve hrvatske zemlje, pa i šire, osmanlijska su osvajanja uvelike izmijenila demografsku sliku hrvatskih krajeva i u znatnoj mjeri poništila rezultate višestoljetnoga književnojezičnoga razvoja, pa i nastojanja hrvatskih protestanata. No njihova nam nastojanja i rezultati mogu pomoći da shvatimo kako je odabir jezičnih elemenata i oblikovanje jezičnoga sustava za knjigu, kao što smo već napomenuli, uvijek polazio od onoga što se moglo naći u starijim knjigama pa su se nove stilizacije radile „osvježavanjem“ jezika iz ovoga ili onoga idioma, a prevelika udaljavanja od jezika tradicije uvijek su izazivala reakciju. Iz povijesti nastojanja hrvatskih protestanata znamo da su ne jednom konstatali kako u knjigama hrvatskih glagoljaša ima puno prestarjeloga, kako oni koji te knjige upotrebljavaju ni sami uvijek sve dobro ne razumiju. To je opravdanje za osvježavanje, za promjenu, ali to nikako ne znači da ta promjena smije biti drastična. Stoga se iz drugih postupaka vidi da su stigle reakcije na pojedinačna prevelika odstupanja od onoga što je bilo za knjigu uobičajeno. Kada mi za *Artikule* utvrdimo da na mnogim razinama samo sporadično srećemo staroslavenizme, to nipošto ne znači da njihov

jezik nije oslonjen na tradiciju jer su elementi hrvatskih idioma odavno postali stabilni dio jezika knjige i kadšto bili posve premoćan dio.

Uostalom, podsjećamo da odrednica „književni“, u terminu „književni jezik“ znači da je riječ o jeziku koji je za knjige prikladan (Katičić 1970), koji je dakle u izravnoj vezi s riječju „knjiga“ i sa starim značenjem riječi „književnost“ (ono što se u knjigama, ne samo beletrističkim, nalazi).

Literatura

- Bartolić, Zvonimir. 1987. Metodološke osnove za komparativno proučavanje hrvatskoga i slovenskoga protestantizma. „Gesta. Časopis za književnost i kulturu“, 26 – 27 – 28. Varaždin.
- Brozović, Dalibor. 1979. Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. U: Hrvatska književnost u evropskom kontekstu. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Bučar, Franjo; Franjo Fancev. 1938. Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. „Starine JAZU“, 39. Zagreb.
- Čupković, Gordana. 2010a. Jezik odlomka reformacijskoga glagoljskog Katekizma iz 1561. i glagoljaška književna tradicija. „Čakavska rič“, XXXVIII/1–2: 209–226.
- Čupković, Gordana. 2010b. Književnojezična koncepcija glagoljskoga i ćirilskoga Novoga testamenta iz 1562./1563. Prilog proučavanju razlika. „Filologija“, 55: 1–36.
- Čupković, Gordana. 2013. Prilog proučavanju inojezičnih izvora hrvatskoga reformacijskog prijevoda Novoga testamenta. „Croatica et Slavica Iadertina“, IX/1: 137–144.
- Damjanović, Stjepan. 2010a. Kakav je jezik za knjige prikladan (Nešto napomena iz jezične dvojbe hrvatskih protestanata), „Sprache und Leben der fruchmittelalterlichen ...“ Ur. Elena Stadnik Holzer, Georg Holzer Frankfurt am Main: 29–36.
- Damjanović, Stjepan, 2010 b. Slova ostavljena i pogrišena, „Knjige poštujući, knjigami poštovan (o 70. rođendanu Josipa Bratulića)“. Ur. Davor Dukić i Mateo Žagar. Zagreb: Matica hrvatska: 267–282.
- Damjanović, Stjepan. 2011a. Bilješke o jeziku glagoljičnoga protestantskoga Katekizma iz 1561. „Između dviju domovina (o sedamdesetoj godišnjici života i četrdeset petoj godišnjici znanstvenoga rada Milorada Nikčevića)“. Ur. Milica Lukić i Jakov Sabljčić. Osijek – Podgorica: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera – Crnogorsko kulturno društvo „Montenegro-Montenegrina“ – Hrvatsko-crnogorsko društvo prijateljstva Croatica-Montenegrina – Institut za crnogorski jezik i književnost: 517–530.

- Eterović, Ivana; Jozo Vela. 2013. Sintaktičke funkcije participa u Misalu hruackome Šimuna Kožičića Benje. „Slovo“, 63: 1–22.
- Fancev, Franjo. 1916a. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. „Rad JAZU“, 212: 147–225.
- Fancev, Franjo. 1916b. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. „Rad JAZU“, 214: 1–112.
- Hafner, Stanislaus. 1971. Die slowenische Reformation und der Glagolismus. „Slovo“, 21: 365–376.
- Jambrek, Stanko. 1999. *Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII. stoljeća*. Zaprješić: Matica hrvatska u Zaprješiću.
- Jembrih, Alojz. 2007. *Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu. Rasprave i građa o hrvatskoj knjižnoj produkciji u Urachu (1561.–1565.) i Regensburgu (1568.). Prilog povijesti hrvatskoga jezika i književnosti protestantizma*. Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“.
- Katičić, Radoslav. 1970. Književni jezik, „Jezik“ XVII – 4. Zagreb: 97–104.
- Katičić, Radoslav. 1971. Opseg povijesti hrvatskoga jezika, „Hrvatski znanstveni zbornik“ 1: 27–42.
- Kuštović, Tanja. 2014. Jezik hrvatskog protestantskog ćirilčkog Novog zavjeta (1563.) prema hrvatskoglagojskoj tradiciji. „Filologija“, 62: 115–129.
- Kuzmić, Boris. 2011. Jezik hrvatskih pravnih tekstova. *Povijest hrvatskoga jezika 2: 16. stoljeće*. Gl. ur. Ante Bičanić. Zagreb: Croatica: 323–385.
- Matešić, Josip. 1992. O literarno-lingvističkoj koncepciji hrvatskoga protestantizma. „Buzetski zbornik“, 17: 11–14.
- Nazor, Anica. 2008. *Knjiga o hrvatskoj glagoljici: „Ja slovo znajući govorim...“*. Zagreb: Erasmus naklada.
- Rupel, Mirko. 1927. Trubarjevi Artikuli. „Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino“, VI/1–4: 100–129.
- Rupel, Mirko. 1929. Glagolski in cirilski Artikuli in njih razmerje do Trubarjevih. „Slavia“, VIII/2: 271–288.

Summary

AN INTRODUCTION TO THE PHILOLOGICAL ANALYSIS OF THE PROTESTANT *ARTIKULI* (1562)

The linguistic composition of books in the past was as a rule influenced by the type of language used in the earlier books of the same function. Decisions had to be made on which books would serve as models, and when several models clashed, either a single one had to be selected or more of them adopted in alternate fashion. At the same time, there was the matter of contemporary linguistic practice to be considered as well. In the analysed text we can also observe the pattern of the past + the present, the present being rather diverse. If one sets out to refresh the language of the old books, the choice of linguistic solutions needs to be done carefully. Ignoring the linguistic idiom used by the larger groups of speakers could result in an unwelcome decline of readership and have the opposite effect from the original intention – the book reaching out to as wide an audience as possible. That does not necessarily include utilizing all available sources to the same degree. Taking characteristic elements (*ča – kaj – što*, etc.) that will make the text more familiar to the readers using the idiom in question is always a good idea. However, the sporadic encounter of Old Church Slavonic idioms at many levels of *Artikuli* does not at all signify their language veering from tradition. It only points to a novel, different tradition where the elements of the Croatian idioms have long since become a stable and occasionally even dominant part of the language. Both Fancev and other linguists claim the majority of analysed texts to be predominantly Ikavian, based on the frequency of the yat reflex. At the same time, the presence of ekavisms is also greater than expected, which could be ascribed to the fact that yat and *e* vowel were often interchangeable in the linguistic past, but there could be other reasons as well. For instance, if in *Artikuli* there is an infinitive *peti* (41b, 66b), or a present form *sedam* from the verb *sesti* (92b), or *delaju* (2b), or the noun *bolezan* (70b), or *nedele* (99b), or the adjective *tesan* (3a, 65a), and if the roots of these words are always or mostly Ekavian in *Artikuli*, one should bear in mind that the situation is similar in the Glagolitic texts which are older than the Protestant ones. Therefore, they would sooner appear to be a literary element rather than the influence of the translator's speech, which does not mean that such solutions do not sometimes coincide with those dialects. The different situation is with those ekavisms that appear in the roots where the yat reflex is ordinarily much more often Ikavian, such as *lenost* (2b), *lep* (38a, 78 b), *lepši* (61b), *mesec* (23a), *nemški* (81a). Here, the link to Chakavian Ikavian-Ekavian dialects is more direct, but the influence of the Slovenian template cannot be neglected either.

Keywords: philological analysis, Old Church Slavonic, Kajkavian, Chakavian, Shtokavian

Članak preuzet iz zbornika radova *STUMAČENO PRAVO I RAZUMNO, Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća*, Tanja Kuštović i Mateo Žagar (ur.), Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Adventističko teološko visoko učilište, str. 115-123.